

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ РІЗНОВИД ПОЛІТИЧНОЇ ДИСКУРСИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розкривається специфіка поняття «геополітичного дискурсу» через встановлення його співвідношення з поняттям та методами «політичного дискурсу».

Ключові слова: політичний дискурс, влада, геополітичний дискурс, дискурс-аналіз, євроінтеграція.

В статье рассматривается специфика понятия «геополитического дискурса» через установление его соотношения с понятием и методами «политического дискурса».

Ключевые слова: политический дискурс, власть, геополитический дискурс, дискурс-анализ, евроинтеграция.

In the article is considered specifics of concept of «a geopolitical discourse» through establishment of its ratio with concept and methods of «a political discourse».

Key words: political discourse, power, geopolitical discourse, eurointegration.

У сучасному світі поняття «дискурсу» є досить популярним, особливо коли це стосується світової політики, адже будь яка проблемна політична ситуація на міжнародній арені піддається варіативному розгляду, оцінюється та ретранслюється по-різному різними міжнародними акторами і з різними цілями. Тому не дивно, що існує безліч визначень та варіантів використання цього слова. Дискурс розглядається як важливий і невід'ємний агент комунікації, котрий виступає носієм і ретранслятором смислів, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних та віртуальних утворень.

У той же час, дискурс часто трактують як потужний владний ресурс, за допомогою якого соціальні інститути та індивіди здійснюють свою самопрезентацію, легітимацію, конструювання та просування тих чи інших образів реальності, виконують позиціонування в соціокультурному і політичному просторі. Тому за право контролювати зміст дискурсів і канали дискурсивних комунікацій між суб'єктами соціально-політичного життя ведеться напружена боротьба.

Особливого значення у цьому контексті набуває геополітичний вимір дискурсивних комунікацій, формування якого зумовлено посиленням значення територіального імперативу в житті політичних співтовариств у міру підвищення цінності простору та пов'язаних з ним ресурсів у замкненому, глобалізованому «постколумбовому світі», якщо скористатися термінологією Х. Маккіндера. Однак, незважаючи на достатньо розвинені практики геополітичного дискурсу, саме це поняття так і не здобуло концептуального осмислення. Тому насамперед постає завдання розкрити специфіку поняття «геополітичний дискурс» через встановлення його співвідношення з поняттям «політичний дискурс», що й становить мету даної статті.

Відзначимо передусім, що дискурс розуміють як мовну практику, тобто: інтерактивну діяльність учасників спілкування, встановлення та підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, створення впливу один на одного. З іншого боку, як зазначає Т. ван Дейк, дискурс – це складне комунікативне явище, що не лише включає акт створення певного тексту, але й віддзеркалює залежність створюваного мовного твору від значної кількості екстралінгвістичних обставин: знань про світ, думок, установок і конкретних цілей того, хто говорить. Я. Торфінг пояснює поняття дискурсу так: «Дискурс є результатом гегемоністських артикуляцій, ціль котрих – встановлення як політичного, так і морально-інтелектуального лідерства в суспільстві». У свою чергу Л. Марен поглиблює термін дискурсу зі сторони його власних характеристик, так Марен зазначає: «Дискурс є формою існування уявного, яке пов'язане з силою, уявного, ім'я котрому влада» [6].

Не дивлячись на різноманітність визначень терміну «дискурс», зрозуміло, що він відображає певну комунікацію, котра будується на встановленій системі обмежень, що накладаються на необмежене число висловлювань у силу певної соціальної, політичної, ідеологічної та інших позицій. Також, виходячи з наведених вище дефініцій Я. Торфінга та Л. Марена, поняття «дискурс» має в собі всеохоплюючу силу, котра здатна структурувати думки та конструювати переконання людей. А якщо поглянути на визначення ідеології, яку дає М. Фуко один з засновників дискурсу, і вважає її результатом дискурсу, то в принципі стає зрозуміло, що в багатьох визначеннях цього поняття, частіше за все, вчені мають на увазі відносини підкорення, нав'язування і влади, а отже, мають на увазі відносини політичного характеру.

Одним із існуючих видів дискурсу є політичний дискурс. Незважаючи на чимало існуючих його дефініцій, досить загальне визначення звучить так: політичний дискурс – це специфічний вид комунікації, що передбачає рух від мовної спільності учасників політичної і соціальної взаємодії до конструктивної політичної згоди в області соціально-важливих тем і способів вирішення існуючих проблем на основі широкого, вільного й аргументованого діалогу [2].

Також є вчені, які притримуються більш широкого розуміння політичного дискурсу, до них належить Є. І. Шейгал, котра під політичним дискурсом розуміє будь-які мовні утворення, зміст яких стосується політики, а також Баранов, у якого політичний дискурс – це сукупність дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу як таких, або формуючих конкретну тематику політичної комунікації. Тобто, до політичного дискурсу в широкому розумінні можна запросто віднести розгляд проблем, які стосуються політики як способу конструювання політичних переконань, проблем, стереотипів та міфів, що належать певній групі людей, так і громадян певної держави та світу.

Вузького визначення політичного дискурсу притримується Т. ван Дейк. Він вважає, що політичний дискурс – це клас жанрів, обмежений соціальною сферою, а саме політикою. Урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми, виступи політиків. Дискурсами політики вважаються ті дискурси, котрі проводяться в такій інституціональній навколишній обстановці, як засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд політичної партії. Таким чином, дискурс визнається політичним, коли він супроводжує політичний акт в політичній обстановці [8].

Політичний дискурс має системоутворювальні ознаки, до яких входять: ціль спілкування, учасники спілкування, способи спілкування: вибрані стратегії і тактики. Базовою для політичного дискурсу є позиція «свої – чужі», котра проявляється на різних рівнях [5]. Ця позиція використовується і в рамках міжнародних відносин, а також проявляється в геополітичному дискурсі.

Геополітичний дискурс може розумітися у двох значеннях, виходячи з двох підходів до розуміння політичного дискурсу загалом:

1) у широкому розуміння до геополітичного дискурсу відносять усі вербальні і невербальні практики, націлені на формування, вираження чи закріплення ідей розподілу або утримання контролю над простором. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що на відміну від політичного дискурсу, який розглядає владні відносини, геополітичний дискурс розглядає відносини боротьби та контролю державами над певним світовим простором.

2) вузьке розуміння геополітичного дискурсу – це розгляд різних геополітичних концепцій та їх використання на практиці в діяльності держав та інших міжнародних акторів.

Становлення геополітичного дискурсу пов'язане з процесом синтезу інформації, котра стосується міжнародних традицій із певною прив'язкою до території та з домінуванням певної геополітичної традиції.

Геополітичний дискурс є одним із різновидів політичних дискурсів, котрий розглядає політичні проблеми чи питання в тісному зв'язку з географічними факторами, ставлячи в центр обговорення питання контролю над простором. Важливо те, що геополітичний дискурс, так само, як і політичний дискурс загалом, здатен формувати певну політичну культуру і певні настрої та погляди населення, на певній географічній території [7].

Американський дослідник Джон Туатайл запропонував і випробував на конкретному матеріалі, модель трансформації певних географічних і соціальних уявлень та образів у геополітичному баченні світу, країни, міжнародної організації (союзу) чи окремої проблеми. Згідно з цією моделлю, перший етап процесу подібної трансформації вимагає зведення інформації і образів у певний сюжет. Другий етап – їх переведення за допомогою ЗМІ і розповсюджуваних ними образів у певні категорії, що вимагає відповіді на такі питання: 1) що відбувається (громадянська війна, геноцид, міжнародний конфлікт, зіткнення цивілізацій, прояви громадянського невдоволення); 2) де ми знаходимося (геополітична прив'язка до місця подій); 3) хто учасник подій (протиставлення «ми» та «вони», «добро» і «зло», «скептики» та «оптимісти»); 4) чому це відбувається і хто винен (причинно-наслідковий зв'язок).

Результатом геополітичного дискурсу, в такому ключі, стає модифікація геополітичного бачення світу, а потім і геостратегії – розуміння національних інтересів та шляхів їх забезпечення і захисту [4].

Дж. Туатайл та Д. Єгню вважають, що розвиток геополітичного дискурсу бере початок від необхідності дискурсивної практики задля того, щоб створити більш просторовий погляд на міжнародну політику, так, щоб представити її як «світ», який характеризується окремими типами місць, людей і подій. Дж. Туатайл вивчає поняття геополітичного дискурсу, роблячи акцент на країнах-гегемонах, які формують геополітичний простір. Відповідно до цього розуміння, Дж. Туатайл виділяє: дискурс імперської геополітики, дискурс геополітики холодної війни, дискурс геополітики нового світового порядку і дискурс енвайронментальної геополітики, котра розглядає проблеми навколишнього середовища як виклик національній безпеці. Перелік геополітичних дискурсів у такому випадку відповідає хронологічному принципу, однак він не створює гегемонізацію, не створює ієрархічну піраміду, на верхівці якої знаходяться найсучасніші, а значить «найкращі» концепції [11].

Сьогодні, в епоху глобалізації і формування багатопольової системи світу, виокремлюється багато спірних питань щодо можливого розвитку світового простору в майбутньому. Різницю в геополітичному дискурсі ми можемо побачити в оцінках, поведінці, судженнях і рекомендаціях, які зберігаються з огляду на особливості географічного, економічного, історичного, політичного, соціального та інших характеристик [9].

Визначивши поняття геополітичного дискурсу, можна виокремити найрозповсюдженіші дискусійні питання геополітики, такі як: імперіалізм, колоніалізм, експансія демократії, європейська інтеграція, розвиток транснаціональних корпорацій, зіткнення цивілізацій та інші. Як приклад, більш детально розглянемо

проблеми становлення геополітичного дискурсу європейської інтеграції. Цей процес насамперед визначався дискусією її прибічників і противників – єврооптимістів і євроскептиків.

З іншого боку, початок і розвиток європейської інтеграції характеризувався наявністю в суспільній свідомості визначного впливу континентальної та англосаксонської інституціональних геополітичних традицій. Континентальна геополітична традиція співвідносилася, в першу чергу, з Німеччиною та Францією, англосаксонська – з Великобританією.

Англосаксонська геополітична традиція, котра будувалася на необхідності збереження свого політичного порядку, невтручання в інтеграційні проекти і на впевненості у своїх силах, вплинула на те, що Великобританія в кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ ст. дистанціювалася від участі у створенні інституційних основ ЄС, зосередившись лише на внутрішньо-національних інтересах і перспективах розвитку Британської імперії. Два тисячоліття до приєднання Великобританії в 1973 р. до Європейського Союзу стали періодом закріплення континентальної геополітичної традиції в процесі інституціоналізації Європейського Співтовариства. Сама ж можливість Британії вступити в ЄС породила так звані євроскептичні рухи. Це дало повне право стверджувати, що англосаксонська геополітична традиція визнала проблему євроінтеграції складовою сучасного геополітичного дискурсу. У рамках останнього, подальше зростання євроскептицизму призвело не просто до проголошення євроскептичних настроїв, але й до створення євроскептичних політичних рухів, партій та об'єднань [1].

Франція у сучасному теллурократичному дусі розглядала євробудівництво як певне зовнішнє продовження Франції, її соціальної моделі. Утім, європейська політика Франції відрізнялася деякою іманентною подвійністю, протиріччям. З одного боку, Франція щиро виступала за будівництво об'єднаної Європи, справедливо вважаючи, що тільки в «європейському концерті» вона зможе зберегти свою роль на міжнародній арені. З іншого – Франція досить болісно сприймала неминуче обмеження національного суверенітету в ході посилення інтеграції. Звідси дещо інша природа французького євроскептицизму, на відміну від британського. Усе це свідчить про значний вплив геополітичної свідомості на дискурс європейської інтеграції, і, зокрема, на євроскептицизм як його важливу складову.

До методів дослідження як політичного, так і геополітичного дискурсу можна віднести насамперед критичний аналіз та дескриптивний аналіз. Критичний аналіз політичного дискурсу націлений на вивчення способів, за допомогою яких встановлюється, підтримується або змінюється контроль політичного простору.

Матеріалами для критичного дискурс-аналізу стають геополітичні тексти, котрі створюються в ситуації суперечностей і котрі відображають несумісність позицій комунікантів. Об'єктом критичного дослідження стають різноманітні внутрішньополітичні та міжнародні проблеми, так чи інакше пов'язані з контролем над простором [8].

Окрім цього, критичні підходи сприймають дискурс як вербальну репрезентацію ідеологічного домінування, звертаючи особливу увагу на викриття дискримінаційного змісту домінуючих дискурсів, а також зважають на дискурси власних еліт і ЗМІ, які виступають основним джерелом владної асиметрії [3, с. 30].

Зрозуміло, що лише обмежене число дискурсівних конструкцій може отримати домінуюче положення і можливістю структурувати реальність, інша їх частина залишається ізольованою [10]. Так, наприклад, одним із домінуючих дискурсів сьогодні, можна назвати, євроінтеграцію, в якій домінують два напрямки дискусії: єврооптимісти та євроскептики. Єврооптимісти постійно, протягом усього існування Євросоюзу, нав'язують країнам-членам ЄС та всій Європейській частині Євразійського континенту євроінтеграційні настрої, шляхом повторення, закріплення та матеріалізації. Для посилення єврооптимістичного дискурсу спеціально використовуються будь-які легальні політичні, економічні, соціальні та інші методи та інструменти. У свою чергу, євроскептики виступають проти поширення та поглиблення європейської інтеграції, а іноді взагалі передрікають розпад ЄС. Вони виступають як опозиційна сторона дискурсу євроінтеграції.

На відміну від критичного дискурс-аналізу, при дескриптивному підході переважає намагання описати й пояснити феномени політичного дискурсу, уникаючи при цьому власної політичної оцінки, що викликано уявленням про критерії наукової об'єктивності дослідження [8].

Підсумовуючи, можна зазначити, що основною системоутворювальною орієнтацією політичного дискурсу, яка структурує вербальну і невербальну політичну комунікацію, є принцип «боротьби за владу». Політичний дискурс не просто якоюсь мірою відображає структури навколишнього світу, а створює владні відносини в ході процесів специфічної актуалізації мови. Геополітичний дискурс має певну схожість у своїх цілях із політичним дискурсом, він також артикулює певні підходи чи методи впливу на політичні відносини, але, на відміну від політичного дискурсу, геополітичний – орієнтується не на владні відносини, він розглядає проблему контролю над простором, форм і методів його встановлення, підтримання, зміцнення або розширення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусыгина И. Евросоюз: от частного к общему / И. Бусыгина, М. Филиппов // Россия в глобальной политике. – 2010. – № 1. – С. 121–133.
2. Наминова Г. Политический дискурс в современной России: Проблемы достижения общественного согласия: [дисс. ... к.полит.н.: 23.00.02.] / Г. Наминова. – М. : РАГС при Президенте РФ, 2001. – 192 с.
3. Русакова О. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. – 2006. – № 4. – С. 26–43.

4. Колосов В. «Бремя геополитики» во взаимовосприятии России и стран Прибалтики [Электронный ресурс] / В. Колосов, Н. Бородулина // Международные процессы. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/thirteen/009.htm>.
5. Михалёва О. Политический дискурс: специфика манипулятивного воздействия. [Электронный ресурс] / О. Л. Михалёва // URSS, 2009. – Режим доступа : <http://books-1001.ru/nauchnaja-literatura/27050-politicheskij-diskurs-specifika-manipuljativnogo.html>.
6. Михалёва О. Политический дискурс: способы реализации агональности [Электронный ресурс] / О. Л. Михалёва. – Режим доступа : <http://ruslang.isu.ru/about/group/mikhaleva/state2/>.
7. Моралес Л. Геополитические учения и геополитический дискурс в журналистике [Электронный ресурс] / Л. Х. Моралес. – Режим доступа : <http://mediascopu.ru/node/253>.
8. Рыбакина А. Проблемы политического дискурса [Электронный ресурс] / А. В. Рыбакина. – Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/11/uch_2009_11_00039.pdf.
9. Постель-Виней К. Геополитические дискурсы XXI века [Электронный ресурс] / К. Постель-Виней. – Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/0102-POSTEL-VINAY-Ru-2.pdf>.
10. Соломина Е. Дискурс-анализ в изучении внешней политики: сильные стороны и ограничения на примере концепции О. Вивера [Электронный ресурс] / Е. В. Соломина // Вестник СамГУ. – Режим доступа : <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2007web1/soci/200710201.pdf>.
11. Геополитические традиции и школы: анализ соотношения понятий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://alejandrow.livejournal.com/5415.html>.

Рецензенты: **Шевчук О.В.**, д.політ.н, професор;
Чупрін Р.В., к.політ.н.

© Артёмова Е. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 15.10.2012 р.

АРТЬОМОВА Євгенія Сергіївна – здобувач кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ.

Коло наукових інтересів: політичні проблеми міжнародних систем, політичний дискурс, геополітичний дискурс, свроінтеграційні процеси.